

Володимир Леонідович САВЕЛЬЄВ

Доктор історичних наук, професор, директор інституту магістратури, аспірантури і докторантури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Лауреат Державної Премії України в галузі освіти 2013 р. у номінації "Наукові досягнення в галузі освіти".

Ph.D., Professor, the Director of the Institute of magistracy, post-graduate and doctoral Dragomanov National Pedagogical University. Laureate of the State Prize of Ukraine in the field of education in 2013 in the category "Scientific advances in the field of education."

Володимир Васильович ІЛЬІН

Доктор філософських наук, професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Т. Шевченка

Ph.D., professor of economics, macro and microeconomics National Taras Shevchenko University of Kyiv. The Laureate of the State Prize of Ukraine in the field of education in 2013 in the category "Scientific advances in the field of education."

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК УМОВА ПРОДУКТИВНОЇ ОСВІТИ

У ситуації інформаційного світу прискорюється динаміка соціокультурних процесів, швидкість яких значно перевищує знання про них. Розбіжність цих процесів і явищ виділяє як найважливіший спосіб їх пізнання критичне мислення, енергії якого дозволяють зрозуміти суть процесів, що відбуваються у глобальному світі. Визначено характерні риси критичного мислення, показано його необхідність для

освітньої діяльності, яка не лише ставить нові проблеми, але і вимагає їх рішення. Результативність цього процесу обумовлює здатність до продуктивної розумової діяльності.

Розвиток людства в сучасну епоху тісно пов'язаний з інформацією та знаннями, що обумовлює активізацію мисленнєвої діяльності, яка залишається як умовою творчості, так і досягнення поставлених цілей. Адже інформаційна сфера, простір нових смислів, світ ідей, в якому індивід і культурні спільноти вимушені сьогодні існувати, являють собою особливий світ, який розвивається за особливими законами. Для того, щоб ефективно діяти в цьому світі, потрібно його зрозуміти, що можливо за умов засвоєння нового способу мислення. Це надає можливість зрозуміти утворені сучасністю форми життя, що відрізняються від усіх традиційних типів соціального порядку. За своїм масштабом і глибинною вони переважають, вважає Е. Гідденс, майже всі типи соціальних змін, характерних для попередніх епох. В кількісному відношенні вони обумовили до "становлення форм соціального зв'язку, що охопили увесь світ; в якісному відношенні їм вдалося змінити найбільш сутнісні і глибоко особистісні характеристики нашого повсякденного існування" [2, с. 115].

Необхідно враховувати, що сучасність як інформаційна модель світу включає людину в якості потенційного суб'єкта в картину світу і процес його осмислення. В цій моделі провідна діяльність – когнітивна, а тип суспільного ладу – когнітивне суспільство, засноване на знаннях. У контексті даної ситуації діяльність нового, творчо-конструктивного за змістом мислення стає визначальною.

Власне, таким воно завжди було в історії, яка свідчить: поки епоха, тобто соціальна, політична, економічна реальність обертається навколо людини у формі зовнішніх подій, військових і екологічних загроз, економічних криз, техногенних катастроф, соціально-психологічних і психологічних тисків, технологічних успіхів і глобалістських тенденцій в світі, вона наївно вважає, що протистоїть викликам епохи знову ж таки зовнішнім чином і може перемогти її, якщо вона достатньо сильна. Але під силою людина, як правило, має на увазі військову, економічну (включаючи гроші і багатство), особливо політичну і сьогодні науково-технологічну сили. Це зовнішнє протистояння індивіда по відношенню до соціальної реальності утворювало епоху "подій" або великих (видатних) "особистостей", приймаючи здебільшого форму зіткнення одних соціальних груп з іншими, котрі представляли, як правило, протилежні соціальні та політичні сили суспільства [4, с. 22].

На відміну від епохи "зрушень" або епохи видатних діячів (політичних, військових), великі історичні епохи пов'язані не стільки з окремими (навіть великими) подіями історії або діяльністю історичних особистостей, скільки з пануванням соціокультурно визначеного способу мислення індивідів. Виходячи з цього, історична епоха – це період домінування певного способу мислення в соціумі. Суспільством, не зважаючи на

економічні, політичні та інші детермінації, завжди “керує” визначений певною соціальною і духовно-культурною ситуацією спосіб мислення. І якщо з’являються нові феномени, нові логічні категорії, зв’язки, ідеї, наукові відкриття, нововведення в культурі і в житті суспільства, утворюється “новий досвід”, нова епоха, якому відповідає новий, відповідний їй спосіб мислення. Він відіграє роль парадигми, що породжує нові повороти мислення, вирішує проблеми, здійснює відкриття в області культури, науки, етики, суспільно-політичного, економічного життя тощо. Така продуктивність мислення обумовлена в першу чергу його критичністю. Дана обставина актуалізує проблему вивчення критичного мислення як процесу і його впливу на перетворювальну діяльність у всіх сферах життя, зокрема в освіті.

В самому широкому розумінні, критичне мислення розуміється як активність розуму, спрямованого на виявлення сутності феноменів соціокультурного життя. Інакше кажучи, якщо допустити можливість досягнення сфери абсолютної об’єктивної істини, то критичне мислення можна виправдати лише в якості явища тимчасового і суб’єктивного, виправданого на підходах до цієї сфери (абсолютної істини). Інша справа, коли ймовірність помилок пізнавального процесу, або наявність в досягнутих “тут і тепер” знаннях до часу прихованою компонентою заблудження ніколи не можна звести до нуля. Тоді вічною виявляється і критика, що слугує незамінним провідником у сутність нового.

Якщо ілюструвати ці альтернативні гносеологічні позиції прикладами з історії філософії, то статус суб’єктивного і тимчасового критичне мислення одержало в системі абсолютного ідеалізму Г.В.Ф. Гегеля. Дійсно, в “діалектиці Духу” воно було виправданим лише до того часу, поки він піднімався на вершину “Абсолютної Істини”. Досягнувши її, “Дух” втрачав здатність помилятися і в результаті позбавлявся від необхідності будь-якої серйозної критичної активності осмислення.

Протилежна позиція, яка ґрунтується на визнання принципової недосяжності істини людським пізнанням, і, отже, неможливості здійснення в його розвитку критичної рефлексивної активності, в ХХ столітті найбільш послідовно відстоювалася К. Поппером. На його думку, саме критичне мислення є тим атрибутом наукового пізнання, який відрізняє його від інших проявів духовної активності людини. Свою філософську концепцію К. Поппер назвав “критичним раціоналізмом”. Під впливом інтелектуальних досягнень науки К. Поппер “верифікаціонізму” своїх опонентів протиставляє критерій “фальсифікації” в якості єдиного, який насправді виступає основою ідентифікації наукового пізнання [5].

Зазначимо, що критичність мислення постає як наукова і соціально-філософська проблема в епоху Просвітництва, як засіб впровадження ідей формування вільної і відповідальної за долю суспільства особистості. Видатні філософи цього періоду – Дж. Локк, Д. Юм, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант розглядали можливість розвитку й становлення вільного, гармонійного та творчого громадянина крізь призму критицизму. В процесі еволюції, вже в

нашу епоху дієвість і вплив критики будь-якої філософської доктрини відображено в роботах представників неklasичної філософії. Застосовуючи методи судження, які дозволяють визначити взаємозв'язок між питанням і відповіддю, показують формування відповідальності за ухвалений вибір, критичне мислення стає базою для розвитку фундаментальних філософських теорій Дж. Дьюї, К. Ясперса, М. Хайдеггера, Х.-Г. Гадамера, Е. Фромма та ін. Роботи вказаних філософів свідчать про те, що критичність – це не тільки невід'ємний елемент інтелектуальної діяльності людини, це необхідний інструмент у формуванні нового знання. Важливе значення має те, що критицизм виявляється тим більш розвиненим і необхідним “елементом повсякденності”, чим більш вільним й демократичним є суспільство. Тобто суспільство, на розбудові якого сконцентровані всі енергії країни.

Підкреслимо, що термін “критичне мислення” був одним з ключових у концепціях представників філософії науки. Відповідно до їх поглядів кожне знання є людським знанням, яке завжди змішане і взаємопов'язане з помилками, упередженнями, мріями, сподіваннями. Головне, що може робити людина в такій ситуації, це йти до істини шляхом пошуку та усунення помилок. Цей процес відбувається за допомогою критики поглядів ідей, теорій, гіпотез як власних, так і своїх опонентів. У кожному разі, вихідною умовою пошуку істини (достовірного знання) є формування концептів і теорій у формі, доступній для критики. Критичне мислення – це здатність і прагнення оцінювати різні концепції, теоретичні позиції, виводити об'єктивні судження на основі

обґрунтованих доказів. Одночасно це вміння бачити помилки і недоліки в аргументах, не поступатися перед натиском безпідставних тверджень [8].

Необхідно враховувати специфічну характеристику критичного мислення як мислення рефлексивного, що звертає увагу на себе, перевіряє адекватність, достовірність своїх міркувань. В певному фундаментальному сенсі рефлексивність є визначальною властивістю будь-яких людських дій. Всі люди “постійно осмислюють мотиви своїх дій, що є невід'ємною частиною цих дій” [2, с. 155], вказує Е. Гідденс. З настанням сучасності рефлексивність приймає інший характер й інші смислові виміри. Вона включається в саму основу відтворення системи, так що мислення і дія набувають можливості постійного відсилання одне до одного. Рефлексивність сучасного соціального життя полягає в тому факті, що соціальні практики постійно досліджуються і реформуються в контексті все нової і нової, постійно поступаючої інформації про ці ж практики, змінюючись в результаті в самих своїх основах. У всіх культурах соціальні практики щоденно змінюються в світлі безперервно підживлюючих їх відкриттів та інновацій. Але тільки в епоху сучасності перегляд теорій, концептів, угод стає достатньо радикальним для того, щоб охопити (в принципі) всі аспекти людського життя, включаючи технологічне втручання в стан матеріального світу. В силу чого “характерною рисою сучасності постає не прийняття нового в силу його новизни, а презумпція всезагальної рефлексивності, яка включає і рефлексію про природу самої рефлексії” [2, с. 156].

Здатність рефлексії про “саму рефлексію” містить фактор критичного мислення як один з головних видів інтелектуальної діяльності людини, який характеризується високим рівнем сприйняття, розуміння, об’єктивності аналізу соціокультурного простору, що постає середовищем буття людини. Загально визнаним є факт, що знання завжди пов’язане із пошуком істини та усуненням помилок безпосередньо шляхом критики теорій та здогадок – як своїх, так й інших. Критичне мислення не обов’язково повинно бути оригінальним: ідея або переконання іншої людини можуть бути прийняті як власні висновки, тому що це немов би підтверджує обрану позицію у вирішенні конкретного питання. Людина, яка мислить критично, може розділяти чийсь точку зору, але ґрунтує свій вибір на власних, самостійних висновках. Самостійність, отже, унікальність, таким чином, є перша і, можливо, найважливіша характеристика критичного мислення, котре, як зазначалося, є умовою творчості. В даному контексті інформація є відправним, але не кінцевим пунктом критичного мислення. Щоб породити складну думку, потрібно переробити інформаційну “сировину” – факти, ідеї, тексти, теорії, дані, концепції. Стосовно знання, то воно створює мотивацію, без якої людина не може мислити критично. В якості процесу критичне мислення починається з постановки питань і з’ясування проблем, які потрібно вирішити. В результаті пізнавальний процес на будь-якому його етапі характеризується енергією прагнення дослідника, що дозволяє вирішувати проблеми і відповідати на виклики, які виникають із його власних інтересів і потреб [6].

Безумовно, критичне мислення перш за все є інструментом розгляду нескінченного розмаїття існуючих проблем. З точки зору американського філософа і педагога Дж. Дьюї, критичне мислення виникає тоді, коли людина починає займатися конкретною проблемою. Тому головне питання, яке слід поставити з приводу тієї або іншої ситуації, явища, є питання про те, якого роду проблеми це явище породжує. Важливо підкреслити важливість критичного мислення як особливого виду інтелектуальної діяльності, що дозволяє людині зробити вірне судження про запропоновану їй точку зору або модель поведінки, що підкреслює значення критичного мислення у вирішенні тих чи інших актуальних питань і проблем. Також потрібно враховувати той факт, що критичне мислення прагне до переконливої аргументації. Людина, яка критично мислить, знаходить власне вирішення проблеми і підкріплює його розумними, обґрунтованими доказами. Окрім того вона також визначає можливі альтернативні шляхи вирішення цієї ж проблеми, і намагається довести, що обране рішення є більш логічним і більш раціональним від інших [3].

Історія науки і культури свідчать, що людина, яка вміє критично мислити, яка озброєна вагомими аргументами, здатна протистояти навіть таким авторитетам, як загально визнана істина, сила традиції й думка більшості. В силу чого такою людиною практично неможливо маніпулювати. Саме розумний, зважений підхід до прийняття складних рішень про дії, вчинки або цінності є підґрунтям більшості визначень критичного мислення. З цієї позиції критичне мислення – це

перманентний запит й оцінка питань, які постають перед індивідом. Вона базується на доведенні необхідності практичного використання критичного мислення під час аналізу науково неперевіраних фактів.

Важливо виходити із розуміння критичного мислення як “мислення про мислення”, коли індивід мислить, думає, міркує, щоб поліпшити, удосконалити своє мислення. Тобто критичне мислення – не просте мислення, а мислення, що веде до самовдосконалення.

Це вдосконалення приходить із навичками використання принципів коректної оцінки мисленнєвого процесу, який здійснюється через систему освіти. В свою чергу досконалість освітньої системи залежить від рівня критичного мислення і взагалі процесу мислення. Зокрема, це обумовлено необхідністю вирішення наступних проблем: визначення рівня самооцінки спеціалістів; усвідомлення реалістичності вимог до очікуваних проектів; характеристики місця і перспектив кваліфікованих регіонів в сучасному світі, в рамках існуючої системи міжнародного розподілу праці; зрозуміти, як впливають капіталовкладення в освіту на рівень конкурентоздатності окремих територій і галузей, індивідів і груп; визначити типи і напрямки навчання, які повинні сьогодні підтримуватися, а які навпаки, штучно “заморожуватися”; дати відповідь, хто буде нести відповідальність за велике безробіття кваліфікованих спеціалістів, за формування тіньового ринку послуг і праці; дослідити проблеми готовності педагогічного товариства, окремих інтелектуальних і професійних груп держави страхувати ризики, пов'язані із високою кваліфікацією і освіченістю

випускників середньої і вищої школи тощо.

Серйозного осмислення вимагає думка, розповсюджена в Європі і Тихоокеанському регіоні, згідно якої концепція “людського капіталу” і великі вкладення в систему гуманітарної освіти не досягають цілей підвищення конкурентоздатності держави, нації і окремих спеціалістів в світовій системі розподілу праці. Збільшення капіталовкладень в гуманітарну освіту в другій половині минулого століття привело до появи наслідків, контрпродуктивних по відношенню до поставлених завдань. Державний контроль над системами фінансування освітніх процесів викликає також заперечення з боку демократичної спільноти. Існування двох тенденцій приводить до того, що серед державних службовців і радників, котрі обслуговують систему державного управління, все більше стверджується розуміння того, що “держава не повинна бути єдиним, і, можливо, основним замовником на освіту” [7, с. 52].

Але хто в такому випадку буде виконувати цю функцію в новій, сучасній ситуації? Стандартна відповідь: замовником на освіту виступає окремий індивід, котрий зацікавлений в розвитку себе як особистості. Однак очевидно, що сама людина не може бути агентом дійсного освітнього вибору саме в ті періоди, коли застосовувані педагогічні методи мають найбільш важливе значення. Мова йде як про ранній період життя, так і про періоди зміни типу і якості освіти (перехід в старші класи, із школи у вуз, продовження вищої освіти в магістратурі і аспірантурі). Якщо ж ми фіксуємо неможливість індивідуалізації мисленнєвої діяльності і

критичного (продуктивного) мислення, визнаємо, що суб'єкт мислення є принципово колективним і ситуація мисленнєвої діяльності має тимчасовий характер, то вищезазначена відповідь взагалі не може бути задовільною.

В такому випадку постає питання: хто зберігає і транслює замовлення на освіту? Сім'я? Але чим диктує сім'ї в ситуації освітнього вибору краще диктату держави? Професійна спільнота? Однак чим більше професійні еліти беруть на себе реалізацію процесів освіти, тим слабкішою виявляється її соціальна і персональна інтегруючі функції. Кожна професійна група сьогодні залишається носієм приватних і наперед відомих редукованих мисленнєвих технологій, а також завуженого горизонту, не співмірного цінностям особистісного зростання [1].

Зазначимо, що поняття "людського капіталу" як регулятивного принципу прийняття рішень про доцільність і спрямованість освітніх зусиль на кожному етапі життєвого циклу людини все більше і більше поступається місцем уявленню, яке формується, про "соціальний капітал", як проекції на структуру суспільства, уявлень про комунікації і колективну мисленнєву діяльність. Підвищення останньої (процесу мислення) є рефлексивним відображенням, котре серйозно, основоположно впливає на соціокультурну ситуацію, а головне – антропологічний профіль сучасних систем мисленнєвої діяльності. Під їх впливом принципи і орієнтири культурної, соціальної, господарської і освітньої політики трансформуються, і в першу чергу від активним впливом критичного, тобто фактично продуктивного мислення.

Таким чином, можна сформулювати поняття "критичного мислення" як концепту: критичне мислення – це рефлексивне мислення; це мислення, яке перевіряє, аналізує себе; в ньому знання є відправною точкою для використання когнітивних технік та стратегій, що приводить до ймовірнісної оцінки та логічного висновку, яким суб'єкт керується під час прийняття рішення. Критичне мислення спрямоване на розширення меж знання, а не лише на відображення його через творчість або логіку; воно також навчає орієнтуватися в потоках інформації, перш за все, з метою забезпечити себе захистом від намагання деструктивного впливу як на загальні рішення, так і на формування адекватного сприйняття картини світу загалом.

Критичне мислення співмірне продуктивному, творчому мисленню. Його оприявлення в освітній діяльності, філософії освіти, педагогіці тісно пов'язане зі змінами, що відбуваються в соціумі. Фундаментальними особливостями сучасного соціуму є динамічні трансформації, обумовлені постійно примножуваною інформацією. Це світ, де примножується інформація, яка при цьому швидко застаріває. Це світ, де ідеї постійно реструктуруються, перепроверяються і переосмислюються; світ, де ніхто не може вижити зі звичним, усталеним, "простим" способом мислення, де власне мислення потрібно постійно адаптувати до мислення інших, де слід поважати прагнення до ясності, точності і ретельності, де навички роботи повинні постійно розвиватися і вдосконалюватися. Критичне мислення як умова творчості становить серцевину добре продуманої не тільки освітньої

політики і діяльності, але й стратегій глобального розвитку.

Інформаційний світ як сучасна соціальна реальність, як результат інформаційної революції, містить істотну антропологічну складову, припускаючи вдосконалення не тільки техніки або технологій, але і самої людини, насамперед її мислення (принаймні до того часу, поки творіння людини не перевершать творця у всіх відношеннях). Заглядаючи в майбутнє, можна припустити таку еволюцію інформаційного суспільства, коли головним “капіталом” виявиться вже не сама інформація, а її ефективний виробник. Чи буде це високорозвинений представник роду *homo sapiens* або ж його витіснить, наприклад, описаний Станіславом Лемом “мислячий Океан”, в будь-якому випадку здатність до ефективного засвоєння, накопичення, переробки і виробництва інформації буде ставати все більшою цінністю. Отже, актуалізується перспектива зростання значущості методів та інструментів роботи з усе більш об'ємними і складними за формою і змістом інформаційними потоками, причому не тільки за допомогою різноманітних теоретичних засобів, але і засобів самовдосконалення

інтелекту, який продукує здатність до мислення, енергії якого живляться знанням і стають умовою цивілізаційного поступу.

Критичне мислення потрібно сприймати як одну з базових форм підготовки індивіда в освітньому процесі до успішної життєдіяльності в інформаційному та постінформаційному суспільстві. Критицизм виявляється тим більш розвиненим і необхідним “елементом повсякденності”, чим більше вільним і демократичним є суспільство, і навпаки. Безперечним фактом є значущість критичного мислення як актуальної освітньої проблеми, обумовленої фундаментальними трансформаціями способу життя і діяльності світового співтовариства в цілому. Ця ситуація має важливе значення для України, яка прагне приєднатися до спільноти демократичних країн. Це означає, що перед її інтелектуальною елітою, діячами науки і освіти постає завдання адаптації відповідного цивілізаційного досвіду, що вимагає розвитку культури мислення. Її розвиток передбачає критицизм як умову продуктивної, креативної діяльності.

Література

1. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира / И. Валлерстайн. – М.: Логос, 2003. – 362 с.
2. *Гидденс Э.* Последствия современности / Э. Гидденс. – М.: “Праксис”, 2011. – 352 с.
3. *Дьюи Дж.* Психология и педагогика мышления / Дж. Дьюи. – М.: Лабиринт, 1999. – 186 с.
4. *Оруджев З. М.* Способ мышления эпохи и принцип априоризма / З. М. Оруджев // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С. 18-33.
5. *Поппер К.* Объективное знание: Эволюционный подход / К. Поппер. – М.: Эдиториал УРСС, 2009. – 384 с.

6. Фрейре П. Формування критичної свідомості / П. Фрейре. – К. : Неніверс, 2003. – 168 с. 7. Щедровицкий П. Г. Изменения в мышлении на рубеже XXI столетия: социокультурные вызовы / П. Г.	Щедровицкий // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 36-54. 8. Johnson Ralph H. Logical Self-Defense / Ralph H. Johnson and J. A. Blair. – 2nd ed. – N.Y. : McCraw-Hill, 1983. – 268 p.

ИЛЬИН ВЛАДИМИР ВАСИЛЬЕВИЧ,
САВЕЛЬЕВ ВЛАДИМИР
ЛЕОНИДОВИЧ.
КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ
КАК УСЛОВИЕ ПРОДУКТИВНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ

В ситуации информационного мира ускоряется динамика социокультурных процессов, быстрота которых значительно превышает знание о них. Несовпадение этих процессов и явлений выделяет в качестве важнейшего способа их познания критическое мышление, энергии которого позволяют понять сущность процессов, происходящих в глобальном мире. Определены характерные черты критического мышления, показано его необходимость для образовательной деятельности, которая не только ставит все новые и новые проблемы, но и требует их решения. Результативность данного процесса обуславливает способность к продуктивной мыслительной деятельности.

ILYN VLADIMIR,
SAVELIEV VLADIMIR.
CRITICAL THINKING AS A CONDITION
OF PRODUCTIVE EDUCATION

The Dynamic of socio-cultural processes is accelerating because of a situation in informational world, the speed of which greatly exceeds knowledge about them. Disparity of these processes and phenomena identifies as an important way of knowledge critical thinking, the energy of which allows us to understand the essence of the processes taking place in the global world. It's found characteristics of critical thinking, it's showed the necessity for educational activity, which not only puts more and more problems, but also requires solving them. The effectiveness of this process determines the capacity for productive mental activity.